

सुषमा

ना. सी. फडके

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स

६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,

शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

ajabpublications@gmail.com

सुषमा : ना. सी. फडके

© सुरक्षित

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
riyapublications@gmail.com

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
ajabpublications@gmail.com

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

जयंत प्रिंटर

आवृत्ती

२२ ऑक्टोबर, २०१३

किंमत

₹ २००/-

सुषमा

दिवाणसाहेबांच्या बंगल्यापुढे दिवसाकाठी किती तरी मोटारगाड्या येऊन उभ्या राहात असत. त्यातली प्रत्येक गाडी त्या काहीशा एकांत वस्तीतल्या छोट्या छोट्या मुलांच्या कौतुकाचा विषय होत असे. परंतु आज नुकतीच येऊन थडकलेली ही मोटार बाबालोकांच्या त्या मेळाव्याला अगदी अपूर्व अशी वाटली. ही गाडी खूपच मोठी होती; तिच्या हॉर्नचा आवाज काही वेगळाच होता; आणि हाकण्याच्या जागी बसलेल्या झुपकेदार मिशांच्या ड्रायव्हरनं मोठा रुबाबदार युनिफॉर्म घालून केशरी फेटा डोक्याला बांधला होता! गाडी बंगल्यापुढे थांबताच आपला चेंडूफळीचा डाव टाकून तिच्याभोवती गराडा घालणाऱ्या त्या बालचमूला असंही दिसून आलं की गाडीच्या नंबराच्या पुढच्या मागच्या पाट्या पिवळ्या रंगाच्या होत्या, आणि नंबराचे आकडे मराठीही नव्हते आणि इंग्रजीही नव्हते! कोणत्याही मोटारगाडीचा मोठेपणा ठरविण्याची या बाबालोकांची एक मोठी मौलिक पद्धती होती. गाडीवरच्या नंबराचा आकडा जितका मोठा तितकी ती गाडी भारी किमतीची असा त्यांचा हिशोब असे. त्यांच्या या ठरलेल्या हिशोबाप्रमाणे त्यांना वाटलं की या भल्या मोठ्या दिमाखदार चकचकीत गाडीवरचा नंबर चांगला वीस किंवा तीस हजारांचा असेल. परंतु ते पाहू लागले तो त्यांना पिवळ्या पाट्यांवरचे आकडे वाचताच येईनात. ते आकडे आहेत की अक्षरं आहेत त्यांना समजेना. उर्दू लिपीतले आकडे त्या मुलांनी पूर्वी कधी पाहिले नव्हते. किती वेळ तरी ती पोरं त्या आकड्यांचा कूट प्रश्न उलगाडीतच उभी राहिली, आणि शेवटी त्यांच्यापैकी एका धिटुकल्या स्वारीनं भीत भीत ड्रायव्हरला

नंबर विचारला व 'एक हजार तीनशे पस्तीस' असं जेव्हा त्यांना उत्तर मिळालं तेव्हा त्यांची मोठीच निराशा झाली. हातातली मोडकी बॅट खांद्यावर टाकून उभा असलेला चंदू म्हणाला, "हात्तिच्या रे! एवढाच का नंबर!" आणि रस्त्यावर थुंकीची पिचकी टाकून त्यानं विजय हजारेची नकल केली. त्या गाडीबद्दच सारा आदर त्या मुलांच्या मनातून नाहीसाच झाला असता, पण तितक्यात गाडीत बसलेलं एक खूप दांडगं कुत्रं खिडकीत वाकलं आणि आपली लांब, गुलाबी जीभ बाहेर काढून धापा टाकीत त्या पोरांकडे जणू 'काय रे पोरांनो?' असं विचारण्यासाठी बघू लागलं. त्या घोळक्यातला तो विजय हजारे भिऊन पळणारच होता. पण त्याच्या दोघा तिघा सोबत्यांनी त्याला धरून ठेवला आणि म्हटलं, "अरे लेका, पळतोस काय? ते काय चावतंय होय?" चंदू उभा राहिला, पण त्याला कळेना की हे कुत्रं की लांडगा. उर्दू लिपीतल्या त्या आकड्याप्रमाणेच एवढं मोठं दांडगं कुत्रंही या बाबालोकांनी पूर्वी कधी पाहिलेलं नव्हतं. त्यांच्या दृष्टीनं घसरणारा गाडीचा भाव त्या कुत्र्यामुळे एकदम वर चढला, आणि गाडीभोवतालचं त्यांचं कोंडाळं कायम राहिलं.

दिवाणसाहेबांच्या बंगल्यापुढे उभ्या राहिलेल्या त्या गाडीनं त्या वस्तीतल्या केवळ बालगोपालांमध्येच खळबळ उडविली असं नव्हे तर आजूबाजूच्या मोठ्या माणसांतही खळबळ उडाली. विशेषतः बायका मंडळीत भोवतालच्या बंगल्यातल्या बायकांत सकाळपासूनच बातमी पसरली होती की दिवाणसाहेबांच्या लेकीला पाहण्यासाठी हैद्राबाद संस्थानातली कुणी बडी माणसं संध्याकाळी येणार आहेत. त्यामुळे सुषमाला पाहण्यासाठी जे लोक येणार होते, त्यांना पाहण्यासाठी त्या विरळ वस्तीतल्या बंगल्याबंगल्यातल्या साऱ्या बायकांनी चार वाजल्यापासूनच आपापल्या व्हरांड्यात मोर्चे बांधले होते. रस्त्याच्या तोंडाशी गाडी शिरलेली दिसली आणि तिचा हॉर्न ऐकू आला तेव्हाच व्हरांड्या-व्हरांड्यातल्या बायकांनी "अहो कमलाबाई!" "अहो कमलाबाई!" अशा हाका मारून एकमेकींना इशारे दिले होते, आणि बंगल्याच्या आतल्या दालनात चुकून राहिलेल्या बायकांना "बाहेर या गं लवकर." अशा आरोळ्या ठोकून बोलावलं होतं. दिवाणसाहेबांकडे येणाऱ्या पाहुण्यांनी आजूबाजूस पाहण्याची तसदी घेतली असती तर त्या वस्तीतल्या झाडून साऱ्या महिलामंडळाची खडी ताजीम घेत आपण जात आहोत असं त्यांना वाटलं असतं. पिवळ्या पाटीची ती भली जंगी गाडी थांबली तेव्हा तिच्यातून उतरणाऱ्या

व्यक्तींकडे संबंध महिलामंडळानं निरखून पाहून घेतलं त्या व्यक्तींमध्ये ऐन जवानीतला असा एकच तरुण होता त्यामुळे सुषमेचा भावी पती कोणता ते त्यांना ओळखता आलं, आणि त्याच्या रूपाची चर्चा करण्यासही त्यांनी विलंब केला नाही. कुणी म्हणाली, "काळा आहे बाई! गोऱ्यापान सुषमाला हा काही शोभायचा नाही!", कुणी म्हणाली, "जरा फेंगडा चालतोय नाही का गं?" एक म्हणाली, "अहो, पण पैसा गडांज आहे!"; आणि दुसरीनं लगेच प्रतिपादलं, "पैशाला काय चाटतेस?"... मोटारीतून उतरलेली मंडळी छोट्या बगीच्यात शिरली तोच स्वतः दिवाणसाहेब हसत हसत सामोरे आलेले महिलामंडळाला दिसले. मग ती सारीच मंडळी बंगल्यात शिरून अदृश्य झाली. पण मोर्चावर बसलेल्या बायका जागा सोडून उठल्या नाहीत. पाहुणे परत निघतील तेव्हा त्यांना पुन्हा एकदा डोळे भरून पाहण्याचा त्यांचा बेत होता....

ज्या मोटारनं त्या वस्तीत एवढी खळबळ उडविली ती स्वतः सुषमानंही दुसऱ्या मजल्यावरच्या आपल्या खोलीच्या खिडकीतून पहिली होती. आणि ती दृष्टीस पडल्याबरोबर तिच्या छातीत धस्स झालं होतं. केव्हापासून तरी खिडकीचा पडदा थोडासा ओढून रस्त्यात दूरवर नजर टाकून ती उभी राहिलेली होती. जरीच्या बुट्ट्यांचा गुलबक्षी रंगाचा शालू ती नेसली होती, तसल्याच रंगाच्या उंची साटणीची चोळी तिनं घातली होती, थोडेच पण ठसठशीत मोत्यांचे दागिने ती ल्याली होती, काळ्याभोर केसांच्या फुग्यांखालच्या तिच्या गोऱ्यापान कानात हिऱ्यांचे इअररिंग्ज चमकत होते, आणि तिच्या मानेच्या हालचालीबरोबर हालत होते. पडदा दूर करून अगदी बारीकशा फटीतून ती बघत होती. मध्येच तिची नजर रस्त्याऐवजी दूरच्या आकाशाकडे जात होती, आणि तशी ती गेली की तिच्या मनात हजार आठवणींची गर्दी होत होती. मग रस्त्याकडे पुन्हा नजर गेली की, तिच्या अंतःकरणाला जखम होत होती. कारण त्या रस्त्याकडे पाहिलं की, तिला वाटे, त्या आठवणींपैकी काही सुखाच्या होत्या, काही दुःखाच्या होत्या; परंतु त्या साऱ्या तिला हव्याशा वाटत होत्या. आज त्या आठवणी कायमच्या विसरून जाण्याची वेळ तिच्यावर येणार होती. तिचं अंतःकरण रिकामं आणि शुष्क होणार होतं. आणि ते शुष्क अंतःकरण पुन्हा कशानं ओलं होणार होतं कुणास ठाऊक?... ती पुन्हा नजर वर करून आकाशाकडे बघू लागे...क्षणभरानं ती पुन्हा रस्त्याकडे पाही...असं करता करताच रस्त्याच्या कोपऱ्यावर वळलेली भली

मोठी मोटार तिच्या एकदम दृष्टीस पडली; आणि ती पाहिल्याबरोबर तिनं पडदा झटकन ओढला, भिंतीवर मान टेकली, कपाळावर डावा तळहात टेकला आणि ओठ दाताखाली चावून तिनं दीर्घ निःश्वास टाकला. तिच्या मनात आलं, “संपलं माझं आयुष्य!”

बंगल्यापुढे गाडी थांबल्याचं तिला समजलं, “यावं, यावं. आम्ही वाटच पाहात होतो.” असे पाहुण्यांना उद्देशून दिवाणसाहेबांनी उच्चारलेले शब्द तिला ऐकू आले. तिच्या खोलीलगतच्या जिऱ्याच्या पायथ्याशी तिचा भाऊ शामकांत घाईघाईनं आला आणि हळू आवाजात पर तिला ऐकू येईल अशा बेतानं “ताई! मंडळी आली बरं का” असं म्हणाला ते तिनं ऐकलं. तिला वाटलं खोलीचं दार घट्ट बंद करून घ्यावं, कुणी कितीही हाका मारल्या तरी ओ देऊ नये.... “ताईं” अशी हाक तिच्या कानावर पुन्हा आली... कुठे दडू, असा कल्लोळ तिच्या मनात उठला. पुढच्या बाजूच्या जिऱ्यानं आपण खाली गेलो तर दिवाणखान्यातल्या मंडळींना दिसू या भीतीनं तिच्या खोलीलगतची मधली दोन दालनं ओलांडून ती मागच्या जिऱ्याकडे गेली तो “सुषे! अगं सुषे!” अशा हलक्या आवाजात हाका मारीत तिची आईच वर येत होती. चहूबाजूंनी शिकान्यांनी रोखल्यावर हरिणी भेदरून गेली. “माई!” एवढाच शब्द हुंदक्यांसकट तिच्या तोंडाबाहेर पडला. अगदी केविलवाण्या नजरेनं तिनं माईसाहेबांकडे पाहिलं. परंतु त्यांनी तिचा तो उद्गार आणि तिची ती नजर न कळल्यासारखं दाखवून हळूच म्हटलं, “वेडी का तू? चल!” त्यांच्या त्या शब्दात जितकी आर्जवी माया होती तितकीच नापसंतीची तीव्रता होती. त्यांनी तिच्या दंडाला धरलं आणि त्या पायऱ्या उतरू लागल्या.

पण अर्ध्या जिऱ्यातच सुषमा थांबली. आपला दंड सोडवून घेण्यासाठी आईच्या हातावर हात ठेवून ती म्हणाली, “माई! नको गं. मी नाही येत!”

माईसाहेब हतबुद्ध होऊन तिच्याकडे बघतच राहिल्या. तिच्या अनपेक्षित हट्टाचा त्यांना फार राग आला. परंतु लगेच गेल्या दीड दोन वर्षांत घडलेल्या गोष्टी त्यांना एकदम आठवल्या आणि त्यांच्या पोटातली सारी माया भडभडून आली. त्यांना वाटलं, घराण्याचा नावलौकिक, अब्रू, प्रतिष्ठा, समाजाची बंधनं, या साऱ्या गोष्टी मोडून तोडून फेकून द्याव्या आणि आपल्या लेकीला पोटाशी घट्ट धरावं. सुषमेचा तो दीनवाणा चेहरा, तिच्या गालांवरून ओघळू पाहणारी आसवं,

आणि तिच्या शरीराची कृशता यांकडे पाहून त्यांना क्षणभर वाटलं की हिच्या मनाप्रमाणे हिला वागू द्यावं. हिच्यावर जुलूम कशासाठी करायचा?... पण तितक्यात “हे काय? ताई, कुठे आहेस तू?” असे तिच्या खोलीत आलेल्या शामकांताचे शब्द त्यांना ऐकू आले. त्यांनी विचार केला, मायेनं विरघळून जाता कामा नये. लेकीच्या कल्याणासाठी कठोर झालं पाहिजे. हैद्राबादचं हे सोन्यासारखं स्थळ मिळून ती एकदा सासरी गेली की हळूहळू मागच्या साऱ्या गोष्टींवर पडदा पडेल. ती सुखी होईल. आम्ही सुखी होऊ. त्यांच्या कपाळावर निश्चयाची आठी दिसू लागली. हृदयातला मायेचा पान्हा त्यांनी गोठवून टाकला. शुष्क आवाजात त्या म्हणाल्या, “आता निमूटपणे चलणार की नाही तू? दिवाणखान्यात मंडळी केव्हाच आली.”

पण सुषमा पायरी उतरेना. मान हलवून दंड सोडवून घेण्यासाठी तिनं आईच्या हातावरची बोटं आणखीच घट्ट केली.

मग मात्र अगदी कडूपणानं त्या म्हणाल्या, “तू हे आरंभलं आहेस तरी काय? आम्ही माणसातनं उठून जावं अशी तुझी इच्छा आहे काय, तू कुणाची नात, कुणाची मुलगी आहेस, थोडं आठव-”

सुषमानं आईच्या नजरेला नजर दिली. त्या नजरेत असा स्पष्ट अर्थ होता, हे काही तू मला सांगायला नकोस, हे सारं मला माहीत आहे. ती म्हणाली, “आठवून काय उपयोग? या प्रसंगाला तोंड देण्याची शक्तीच माझ्या अंगात नाही!” तिनं मोठा सुस्कारा सोडला. खालचा ओठ दातांनी दाबल्यासारखं केलं आणि मग जणू फार दिवस केलेला एखादा विचार ओठांबाहेर पडू दिल्याप्रमाणे ती म्हणाली, “त्यापेक्षा मी घराबाहेर-” तिच्या तोंडचा तो शब्द ऐकताच माईसाहेब एकदम चमकल्या. त्यांच्या बोटांची टोकं तिच्या लुसलुशीत दंडात खुपसल्यासारखी घट्ट झाली. विलक्षण तिटकान्यानं तिच्याकडे बघत त्या म्हणाल्या, “घराबाहेर? तुझ्यासारख्या घरंदाज मुलीला घराबाहेर पडण्याचे दोनच मार्ग आहेत. एक वरात, नाहीतर तिरडी!”

प्रत्यक्ष आईच्या तोंडचे ते भयंकर शब्द कानी पडल्याबरोबर सुषमेचं अंतःकरण घायाळ झालं. पिळवटून गेलेल्या आवाजात ती म्हणाली, “पण आई, आता माझी वरात काय, तिरडी काय, दोन्ही गोष्टी सारख्याच!”

“काही हरकत नाही,” माईसाहेब कठोर आवाजात म्हणाल्या, “घरातून जेव्हा तुझी वरात निघेल तेव्हा घराण्याला साजेसं सौभाग्यमरण तुला आलं असं मी समजेन, आणि मला समाधान वाटेल.”

सुषमानं क्षणभर आईकडे रोखून पाहिलं. नंतर ‘समजलं’ अशा अर्थानं तिनं मान हलविली. पायरी उतरता उतरता ती किंचित् हसलीदेखील. दुःखाचा किंवा निराशेचा अतिरेक झाल्यावर माणूस हसतं तसं तिचं हे हसणं शुष्क होतं. ते विद्रूप हास्य पाहिल्याबरोबर माईसाहेब थोड्याशा चमकल्या. सुषमा झरझर पायऱ्या उतरून खाली गेली, आणि न्हाणीघरात शिरली. माईसाहेब मागोमाग खाली गेल्या.

सुषमा न्हाणीघरात फार वेळ राहिल्यासारखी वाटताच त्यांच्या मनात भलतीच शंका आली. पण तितक्यात सुषमा न्हाणीघरातून बाहेर आली. माजघरातल्या आरशापुढे उभं राहून तिनं केसांवरून फणी फिरवली. आरशात तिला स्वतःच्या प्रतिबिंबापलीकडे जेवणाच्या मेजाजवळ माईसाहेब दिसत होत्या. आचारी कपबशा, मोठाल्या प्लेट्स पुसून ठेवीत होता. त्याच्याशी त्या काही बोलत होत्या. केस मनाजोगे केल्यावर ती परत वळली, आणि आईपुढे जाऊन उभी राहिली. सुषमाच्या हाती दिवाणखान्यात पाठविण्यासाठी एक सुंदर ट्रे तयार करता करता माईसाहेबांनी नजर वर करून तिच्याकडे पाहिलं. त्यांच्या एकदम मनात आलं, आपण मघाशी हिला फार तोडून बोललो. तो कडवटपणा घालविण्याच्या हेतूनं त्यांनी तिच्या खांद्यावर हळूच हात ठेवून म्हटलं,

“बाहेर दिवाणखान्यात कोण कोण मंडळी आली आहेत, माहीत आहे का?”

सुषमा बोलली नाही. हसली नाही. पण तिच्या चेहऱ्यावरची मघाची रूग्णता आता नाहीशी झाली होती.

माईसाहेब हसून म्हणाल्या, “जहागिरदार आले आहेत. जहागिरदारीणबाई, त्यांचे कुणीसे स्नेही, आणखी मुख्य म्हणजे स्वतः नवरा मुलगा-”

नवरा मुलगा!... ते शब्द उच्चारताना माईसाहेब किती अर्थपूर्ण हसल्या. ते कानी पडताच सुषमाच्या मनाची कोमेजलेली कळी पुन्हा टवटवीत व्हावी असा त्यांचा हेतू होता. आणि खरोखरच कुणाही उपवर मुलीच्या अंतःकरणाला गुदगुल्या करणारा इतका गोड दुसरा शब्द भाषेत असेल काय? सुषमेच्या मनात आलं, उपवर मुलीच्या आयुष्यातला हा केवढा रोमांचकारी प्रसंग. बाहेर नवरा मुलगा आला आहे

ही बातमी ऐकूनच कुणाही मुलीची काया एखाद्या वेलीप्रमाणे नाजूक कुंदकळ्यांनी बहरून जात असेल, नवऱ्या मुलाच्या पहिल्याच दृष्टीभेटीत पसंतीची आणि प्रीतीची ओळख पटवून घेण्याची केवढी उतावळी मुलींना होत असेल. भावी संसाराची किती गुलाबी चित्रं त्यांच्या डोळ्यांपुढे तरंगून जात असतील...सुषमानं मान झटकली. जणू ती मनाशी म्हणाली, माझ्यासारखीनं असले विचार तरी कशाला करायचे? कुठे त्या निर्मल, निष्पाप, मुग्ध, सौभाग्यकांक्षिणी आणि कुठे मी?...

माईसाहेब तिला म्हणाल्या, “अगदी हसतमुखानं हा ट्रे घेऊन दिवाणखान्यात जा. बाकीचं सारं घेऊन आचारी येईल. मी देखील इतक्यात येतेच. हं, उचल ट्रे. हास बघू थोडी.” माईसाहेबांनी झटकन तिला जवळ ओढून धरलं आणि तिच्या केसांवरून हात फिरविला. त्यांच्या डोळ्यात पाणी आलं.

सुषमानं ट्रे उचलला आणि ती जाऊ लागली. तिच्याकडे पाहता पाहता पदरानं आपले डोळे पुशीत माईसाहेब मनाशी म्हणाल्या, आता सगळं ठीक होईल.

सुषमानं दिवाणखान्यात पाऊल टाकलं त्याबरोबर तिचा भाऊ शामकांत पुढे झाला आणि तिच्या हातातला ट्रे घेऊन त्यानं तो बैठ्या टेबलावर ठेवला. कोचावर बसलेले तिचे वडील थोडं सरकल्यासारखं करून तिला म्हणाले, “ये, बैस.” नाटकातल्या एखाद्या प्रवेशात नायिका प्रथमच आलेली दृष्टीस पडताच प्रेक्षकांची आपापसातली कुजबूज थांबावी त्याप्रमाणे आधी चाललेली मंडळींची बोलणी थांबली. साऱ्यांच्या नजरा सुषमाकडे वळल्या. क्षणभर कुणीच काही बोलेना. ती चमत्कारिक स्तब्धता नाहीशी करण्याच्या हेतूनं जहागिरदारांकडे पाहून शाम म्हणाला,

“आमची ताई एवढी शिकली सवरली तरी तिचा लाजाळूपणा काही गेला नाही. अखेर बायका त्या बायकाच. मला तर वाटलं ओढून आणावं लागणार तिला!”

पाहुणी मंडळी मोठ्या खुशीनं हसली.

दिवाणसाहेब म्हणाले, “या बोलण्यात काय अर्थ आहे? इतक्या परीक्षा उतरलेली आमच्या सुषमासारखी मुलगी वधूपरीक्षेला कधी भिते की काय?”

हातातल्या सोट्याच्या चांदीच्या मुठीवर तळवा टेकून आणि त्यावर हनुवटी ठेवून सुषमाकडे निरखून बघत जहागिरदार म्हणाले, “अगदी बरोबर बोललात दिवाणसाहेब. परीक्षा घेण्यापूर्वीच पहिल्या वर्गात पास करण्यासारख्या मुलींपैकी